

Recenzijos

IEŠKANT TOBULOS MALONUMO IR PROTINGUMO MIŠINIO FORMULĖS: APIE LIETUVIŠKĄJĮ PLATONO „FILEBO“ VERTIMĄ

Platonas. *Filebas*. Iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016. 642 p. ISSN 2538-693X, ISBN 978-609-471-086-5.

Naglis Kardelis

Filosofijos institutas
Vilniaus universitetas

Vėlyvasis Platono dialogas „Filebas“ – vienas mįslingiausių, įdomiausių ir sunkiausiai interpretuojamų iškiliausio Vakarų filosofo tekstų. Neoplatonikai šį veikalą laikė visos Platono filosofijos viršūne, į kurią kopiant atsiskleidžia ne tik giliausia platoniškosios pasaulio vizijos esmė, bet ir sąsajos tarp skirtingų teminių ir probleminių Platono filosofijos lygmenų, kreipiančių į skirtingas pačios tikrovės plotmes, kurioms – kaip ir jas mėgdžiojantiems žmogaus proto ir viso žmoniškąjo gyvenimo lygmenims – būdingas skirtingas ontologinio tikroviškumo ir etinio prakilnumo laipsnis. Jei pritartume neoplatonikams, galėtume teigti, kad „Filebas“ – tai ir aukščiausia Platono filosofijos *viršukalnė*, ir *viso jos vainikuojamo kalno nuo pačios jo papėdės iki viršūnės vaizdas* su nužymėtu taku, kuriuo įmanoma užkopti į aukščiausią šio kalno tašką. „Filebe“ apmąstomi

ir „papėdės“, ir „įkalnės“, ir „aukštumų“ klausimai, kurių sudėtingas dialektinis susipynimas nedavė ramybės skirtingose epochose gyvenusiems šio kūrinio aiškintojams.

Viena vertus, šis mįslingas dialogas gerai atitinka Platono mąstymo etosą ir puikiai reprezentuoja filosofo siekį abstrakčiai mintimi aprėpti visą tikrovę. Kita vertus, tarp kitų vėlyvųjų Platono dialogų jis išsiskiria keletu savitų ir neįprastų bruožų.

Pirma, ne vienam šiuolaikiniam tyrėjui šis kūrinys regisi įtartinai „aristoteliškas“ – ypač dėl jame svarstomos malonumo ir protingumo mišinio (*mixis*) sampratos, primenančios aristoteliškąją metriopatijos ir poliarines priešybes medijuojančio aukso vidurio sampratą.

Antra, skirtingai negu beveik visuose kituose Platono dialoguose, priklausančiuose skirtingiems kūrybos laikotarpiams,

„Filebe“ veik visiškai atsiribojama nuo istorinio (ar literatūriškai konstruojamo kvaziistorinio) konteksto, palyginti nedaug ir kitokio pobūdžio realinių detalių, kurių ypač turtingi tokie vėlyvojo laikotarpio dialogai, kaip „Istatymai“ ar „Timajas“.

Trečia, nuo tokių vėlyvųjų Platono dialogų, kaip „Sofistas“, „Teaitetas“ ir ypač „Parmenidas“, „Filebas“ skiriasi gerokai mažesniu abstraktumo ir abstraktaus spekuliatyvumo laipsniu, bet ši aplinkybė nepalengvina interpretuotojo dalios, nes dialogui būdingas, sakytume, *sui generis* komplikuotumas: „Filebe“ sumegztų komplikuočių mazgų neįmanoma atmegzti vien grynuoju loginiu išprotavimu, formaliu scheminiu režimu dirbančios abstrakčios minties galiomis. Verta pabrėžti, kad argumentavimo stiliumi „Filebas“ yra kiek panašus į „Politiką“, taip pat priskiriamą prie vėlyvųjų Platono dialogų.

Ketvirta, „Filebe“, kaip aktyvus ir neformalus dialogo dalyvis, kiek netikėtai yra gražinamas Sokratas, aktyviai dalyvaujantis ankstyvųjų ir vidurinių (brandžiųjų) Platono kūrinių pokalbiuose, bet vėliau, vėlyvuosiuose dialoguose, neretai pasitraukiantis į antrąjį planą ir diskusijose dalyvaujantis tik formaliai, be to, kaip jaunesnis ir mažiau patyręs kalbėtojas, neretai užgožiamas vyresnių ir autoritetingesnių dialogo dalyvių. Ši aplinkybė „Filebą“ daro panašų į vidurinio ir net ankstyvojo laikotarpio dialogus.

Penkta, „Filebe“ – nors tai ir vėlyvojo laikotarpio dialogas – nerandame vėlyvajam Platonui būdingo kategoriškumo, moralinio rigorizmo, tiesmuko pamatinės minties forsavimo. Ironizavimas, gausus kalambūrų vartojimas, ne tik verbalinis, bet ir emocinis žaismingumas, etinės pozi-

cijos nuosaikumas (o kartu – argumentais grindžiama ištikimybė aukščiausiems etiniams standartams) šį kūrinį daro panašų į šiuolaikinio žmogaus širdžiai mielesnius vidurinio kūrybos periodo dialogus.

Šie ir kiti, atrodytų, gan neįprasti ir Platono filosofijos raidos logika esą sunkiai paaiškinami „Filebo“ bruožai kai kuriems tyrėjams kadaise yra sukėlę įtarimų, kad „Filebas“ nesąs autentiškas Platono kūrinys: net jei jis, žvelgiant vien formaliai, yra parašytas Platono, pati „Filebe“ dėstoma koncepcija esanti veikiau aristoteliška negu platoniška. Vis dėlto dauguma šiuolaikinių tyrėjų „Filebą“ ne tik laiko autentišku Platono kūriniu, bet ir įtikinamai pagrindžia „Filebo“ filosofinės koncepcijos sąsajas su kitų šio filosofo dialogų idėjomis, tačiau teorinės kontroversijos, sukeltos mėginimų tinkamai interpretuoti minėtą tekstą, verda iki šiol. Akivaizdu, kad nuo gebėjimo tinkamai suvokti filosofinę „Filebo“ žinių priklausys mūsų pajėgumas suvokti visą vėlyvąją Platono filosofiją – arba net visą Platono mąstymą apskritai. Būtent dėl to tiek mėginimai pateikti kiek įmanoma tikslesnę autentiško „Filebo“ teksto rekonstrukciją, tiek bandymai šį dialogą interpretuoti ir versti į kitas kalbas yra labai svarbus šiuolaikinės platonistikos baras.

Atsižvelgiant į „Filebo“ svarbą Platono filosofijos tyrimams, galima stebėtis tuo, kad šis kūrinys kol kas nepriklauso dažniausiai interpretuojamų ir intensyviausiai tiriamų Platono dialogų ratui, nors per pastaruosius maždaug du dešimtmečius pasauliniame moksle pasirodė vertingų šiam kūriniui skirtų veikalų.

„Filebo“ interpretacija – tikras hermeneutinis iššūkis tiek filosofui, tiek filoso-

fijos istorikui. Galbūt dėl šios priežasties šis Platono dialogas buvo atsidūręs šiuolaikinės filosofinės hermeneutikos tėvo ir vieno filosofinės hermeneutikos, kaip kartinio humanitarikos metodo, pagrindėjų – Hanso Georgo Gadamerio – akiraityje. Gadamerio pateikta savita „Filebo“ interpretacija, kurioje, be kita ko, galima įžvelgti mėginimus platoniską dialektiką originaliai susieti su hegeliškąja, yra iškalbingas precedentas, atskleidžiantis, kad adekvati „Filebo“ interpretacija yra ne tik filosofijos istorijos, kaip kruopštaus empirinio mokslo, bet ir pačios filosofijos, kaip gyvo conceptualaus mąstymo, problema.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad pagrindinė „Filebo“ interpretacijos problema yra susijusi su bandymais išskirti svarbiausią teminę ir probleminę šio kūrinio ašį. Dialoge kalbama ir apie *malonumą*, ir apie *protingumą*, ir apie jų dviejų *mišinį*, ir – klausiant apie numanomus šio mišinio šaltinius – apie mišinio santykį su *Gėriu*. Vis dėlto būtų galima paklausti tiesiai šviesiai: apie ką galų gale yra šis kūrinys – labiau apie malonumą ar apie protingumą? Arba – labiau apie malonumą ar apie Gėrį? Ar paklausiant dar kiek kitaip – labiau apie malonumą ar malonumo ir protingumo mišinį?

Mano galva, ši tikra ar tariama interpretacinė painiava toli gražu nėra atsitiktinė – priešingu atveju reikėtų, kaip daro ne vienas tyrėjas, kaltinti „Filebo“ autorių negebėjimu aiškiau įvardyti dialogo temą, griežčiau apibrėžti teminius prioritetus ir preciziškiau sustruktūrinti šį kūrinį. Kitaip tariant, pats Platonas esą mums turėjęs nedviprasmiškai – ir eksplicitiškai – nurodyti pamatinę teminę šio dialogo giją.

Tačiau tekstas, kurį didysis mąstytojas mums paliko interpretuoti, yra visiškai aiš-

kumo priešybė: pagrindinė dialogo dalis atrodo kaip akyta ir korėta masė, kurioje teksto struktūrą nužyminčias ribas galima braižyti ir vienaip, ir kitaip – ir veik visais įmanomais būdais.

Šioje tariamoje painiavoje, mano įsitikinimu, ir slypi atsakymas: skaitydami kūrinį ir didelėmis pastangomis mėginami jį interpretuoti – visų pirma identifikuoti pamatinę teminę dialogo ašį – autoriaus esame verčiami (ar įpareigojami) *praktiškai* apsispręsti dėl santykinės jo užmaišyto tekstinio mišinio ingredientų svarbos: sakytume, mes patys – kartu su kūrinio autoriumi – *maišome jo teksto mišinį ir klausiamo, kurios mišinio dalys yra svarbiausios*. Šis maišymo judesys atliekamas tiek, viena vertus, *ontologinėje* bei *epistemologinėje* plotmėje, tiek, kita vertus, *teksto rašymo* ir jo *skaitymo* (bei *interpretavimo*) plotmėje.

Jei mano įvardyta tikros ar tariamos teminės „Filebo“ painiavos interpretacija yra bent iš dalies teisinga, šio kūrinio autorius turėjo puikų motyvą vengti perdėto temos eksplikavimo, sąmoningai paversdamas „Filebo“ skaitytojus savo kolegomis – kongenialiais ne tik ontologinio bei epistemologinio, bet ir *tekstinio* mišinio maišytojais. Platono numanomai inpiruotas jo veikalo skaitytojų mėginimas kiek įmanoma teisingiau suvokti pamatinę „Filebo“ veikalo intenciją – tai lyg hermeneutinis mėginimas atrasti teisingą tekstinio mišinio formulę – santykinę teminių dialogo gijų, nelyginant maišomo mišinio ingredientų, proporciją.

Jei iš tiesų yra būtent taip, tikra ar tariama teminė „Filebo“ painiava liudytų, kad šiame dialoge yra metodiškai taikoma *dvejopo kodavimo*, mano manymu, būdin-

go ir kitiems Platono dialogams, procedūra: dvejetainis kodavimas reiškia tai, jog veikalo turinio plotmėje svarstomi dalykai sąmoningai (metodiškai) atkartojami – tartum „ataidai“ – pačios veikalo formos (tekstinės sandaros) lygmeniu. „Filebo“ atveju dvejetainis kodavimas atspindi *mišinio maišymo* ir *mišinio formulės nustatymo* problemą, kylančią ne tik dialoge svarstomo *turinio* (šiuo atveju maišymo problemą, kaip *epistemologinę problemą*, sprendžia dialogo herojai), bet ir pačios tekstinės dialogo *formos* bei su ja glaudžiai susijusios teksto interpretacijos plotmėje (minėtu atveju problemą, kaip *hermeneutinę problemą*, sprendžia dialogą interpretuojantys skaitytojai).

Be abejo, teminių „Filebo“ gijų mazgą galima aiškinti bei mėginti atmazgyti ir kitaip, be to, šiame dialoge slypi ir daug kitų įdomių mįslių, laukiančių savo įminėjų. Matyt, nereikia aiškinti, kad šis Platono kūrinys yra toks svarbus, jog kiekvienos kultūringos ir save gerbiančios tautos garbės reikalas yra turėti jį išverstą į nacionalinę kalbą.

Būtent todėl turime būti didžiai dėkingi talentingai ir nepaprastai darbščiai Platono veikalų tyrėjai ir vertėjai į lietuvių kalbą profesorei Tatjanai Aleknienei, padovanojusiai Lietuvos skaitytojams tikslų ir sklandų „Filebo“ vertimą, lydimą įžvalgaus įvado, labai išsamių paaiškinimų ir profesionaliai sudarytų rodyklių. Šis vertimas, Lietuvos edukologijos universiteto leidyklos išleistas 2016 m., yra neabejotinai solidžiausias, išsamiausias ir profesionaliausiai parengtas tarp visų iki šiol Lietuvoje išleistų Platono dialogų leidimų. Lietuviškąjį „Filebo“ leidimą galime drąsiai lyginti su geriausiais šio dialogo

leidimais kitomis pasaulio kalbomis, o vertimą lydintys moksliniai tekstai – tiek įvadas, tiek komentarai – atspindi didelį šio veikalo vertėjos ir tyrėjos talentą bei daugiametę kruopštaus darbo su Platono ir neoplatonikų tekstais patirtį. Jie didžiai vertingi pasaulinės platonistikos kontekste ir gali būti priskirti prie geriausių pasaulinių šio Platono kūrinio vertimo bei tyrimo pavyzdžių.

Lietuviškojo „Filebo“ vertimo leidimą finansavo Lietuvos mokslo taryba – tai vienas iš palyginti nedažnų atvejų, kai mokslo tyrimams skirtos projektinės lėšos ne šiaip formaliai „įsisavinamos“, bet panaudojamos taip, kad būtų tikrės ir neformališkos naudės tiek mokslui, tiek visai nacionalinei kultūrai.

Leidime pateikiamas graikiškasis „Filebo“ teksto originalas parengtas klasikinio kritinio Johno Burneto leidimo, pirmą kartą Oksfordo leidyklos išleisto 1901 m., pagrindu, bet dėmesys atkreiptas ir į kai kuriais atvejais pranašesnį Augusto Diėso parengtą teksto leidimą, pasirodžiusį 1941 m. (Diėso leidime atsižvelgiama ir į Vienos rankraščių – *Codex Vindobonensis* [W], kuriuo nesiremia Burnetas). Kai kuriais atvejais vertėja, nukrypdamą tiek nuo Burneto, tiek nuo Diėso parengtų kritinių teksto leidimų, siūlo savuosius teksto variantus, atspindinčius graikiškajame lietuviškojo leidimo originale. Kadangi remiamasi Burneto leidimu kaip pagrindu, visi skirtumai nuo šio leidimo parodyti kritiniame aparate, kuriame įvardijamos ir kitų leidėjų, kurių siūlomos konjektūros priimanos lietuviškajame leidime, pavardės.

„Filebo“ vertimas ne tik tikslus, bet ir labai sklandus – vertėja siekia perteik-

ti ritmingą graikiškojo originalo sakinių bangavimą, autentišką graikiško sakinio struktūrą (tokiu laipsniu, koku tai apskritai įmanoma verčiant į kitas kalbas), žodžių žaismą – kalambūrus, kurie Platono tekstuose visada įprasminti ir labai iškalbingi, taip pat atspindėti dialogo herojų kalbos intonacijas. „Filebo“ vertime, kaip ir kituose savo parengtuose Platono dialogų vertimuose, filosofinius terminus Tatjana Aleknienė siekia perteikti sistemškai, pagal galimybę tais pačiais lietuviškaisiais atitikmenimis, suvokdama šiuos terminus kaip daugiau ar mažiau fiksuotus Platono filosofijos *termini technici*. Ši vertimo strategija turi ir savo pranašumų, ir trūkumų, bet vertėja, siekdama pagrįsti savuosius lietuviškųjų atitikmenų pasirinkimus, pateikia daug svarių argumentų.

Vis dėlto ne puikus dialogo vertimas į lietuvių kalbą (kartu su autorine graikiškojo originalo redakcija, p. 256–419), o mokslinė veikalo analizė yra, mano galva, vertingiausia šio leidimo dalis. „Įvadas“ (p. 12–253), „Paaiškinimai“ (p. 423–571), „Bibliografija“ (p. 573–579) ir trys rodyklės (*Index locorum*, *Index Graecum* ir *Index nominum et rerum*, p. 581–642) sudaro maždaug tris ketvirtadalius visos leidinio apimties. „Įvade“ išsamiai svarstomi tokie klausimai, kaip dialogo tema, forma ir veikėjai, Sokrato sugrįžimas į pagrindinio dialogo veikėjo poziciją, dialogo herojaus Filebo (kurio vardu pavadintas kūrinys) pateikiamo malonumo nusakymo neapibrėžtumas, Sokrato siūlomi apibrėžimai ir dialogo herojaus Protarcho – *de facto* pagrindinio pokalbio su Sokratu partnerio – perteikiama apibrėžtumo patirtis, hedonizmo klausimo svarstybos Platono

Akademijos aplinkoje (ypač vertos dėmesio autorės pastabos apie Eudokso Knidiečio ir Aristotelio požiūrį į malonumo prigimtį). Skyrium aptariamai graikiškojo originalo redakcijos klausimai, pateikiamas išsamus dialogo planas. Didžiąją „Įvado“ dalį sudaro nepaprastai išsamus dialogo dalių aptarimas (p. 45–253).

Tiek „Įvade“, tiek „Paaiškinimuose“ ne tik atsižvelgiama į visus svarbiausius – tiek laiko išbandytus ir jau tapusius klasika, tiek pačius naujausius – „Filebo“ vertimus bei tyrimus pagrindinėmis Europos kalbomis, bet ir gausiai pateikiama originalių pačios lietuviškojo leidimo rengėjos įžvalgų, atspindinčių ilgametę jos darbo su Platono, neoplatonikų, stoikų ir ankstyvųjų krikščionių autorių tekstais patirtį. Kaip ir kiti Aleknienės parengti Platono dialogų leidimai, „Filebo“ leidimas ypač vertingas filologiniu požiūriu: analizuodama subtilius semantinius graikiškų sąvokų niuansus tyrėja atskleidžia nebanalią filosofinę šių skirtumų reikšmę. Kai kuriais atžvilgiais, ypač „Paaiškinimuose“, tyrėjos pateikiama filologinė konkrečių dialogo vietų analizė rafinuotumu ir argumentacijos įtikinamumu pranoksta analogiškus kitomis kalbomis publikuotus „Filebo“ leidimus. Konceptualios filosofinės dialogo analizės lygmeniu man itin įdomūs pasirodė mokslininkės svarstymai apie malonumo temos centriškumą painiai Platono suregzėtų teminių „Filebo“ mazgų sampnyoje.

Lietuviškasis „Filebo“ leidimas jau dabar yra „pasmerktas“ tapti neginčijama Platono vertimų, tyrimų ir interpretavimo klasika. Sunku pervertinti šio puikaus leidimo svarbą Lietuvos klasikinei filologijai, lietuviškiesiems antikinės filosofijos tyrimams ir visai nacionalinei kultūrai.

Atskiro dėmesio nusipelno ir puikus knygos dizainerio Tomo Mrazausko darbas, suteikęs šiam leidimui itin skoningą –

subtiliai, rafinuotai, kilniai malonią, kaip ir pridera tokio pavadinimo ir tokios tematikos kūriniai – išvaizdą.

Gauta 2018-10-31

Priimta spaudai 2018-11-19

Autoriaus adresas:

Filosofijos institutas

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva

El. paštas naglis.kardelis@gmail.com